
ГОЛУБЕНКО О.І.,
аспірант, Інститут соціальної та
політичної психології НАПН
України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ СПОСОБУ ЖИТТЯ ЛІКВІДАТОРІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС

У статті відображено результати емпіричного дослідження особливостей трансформації способу життя ліквідаторів через 28 років після аварії на ЧАЕС. Нами було визначено та описано п'ять психологічних компонентів способу життя ліквідаторів, які були трансформовані внаслідок аварії, а саме: «здоров'я», «ставлення до себе», «соціальні відносини», «активна життєва позиція», «фізична обмеженість».

Ключові слова: ліквідатори аварії на ЧАЕС; Чорнобильська катастрофа; факторний аналіз; спосіб життя; психологічні наслідки; психотравматична подія.

В статье отражены результаты эмпирического исследования особенностей трансформации образа жизни ликвидаторов через 28 лет после аварии на ЧАЭС. Нами были определены и описаны пять психологических компонентов образа жизни ликвидаторов, которые были трансформированы в результате аварии, а именно: «здоровье», «отношение к себе», «социальные отношения», «активная жизненная позиция», «физическая ограниченность».

Ключевые слова: ликвидаторы аварии на ЧАЭС; Чернобыльская катастрофа; факторный анализ; образ жизни; психологические последствия; психотравматическое событие.

The article shows the results of empirical research of liquidator's features of lifestyle transformation in 28 years after the Chernobyl accident. To the basic group were included 176 employees of Ministry of Internal Affairs, who took part in the aftermath of the Chernobyl accident in 1986 - 1990, to the control group were included 129 employees of Ministry of Internal Affairs, who did not take part in the aftermath of the Chernobyl accident. Phase I –identification of features of Chernobyl

liquidators' lifestyle (by identifying statistically significant differences between the study and control groups). Phase II – the definition of specific components of Chernobyl liquidators' lifestyle (by using factor analysis). We have defined and described five psychological components of liquidators' lifestyle that have been transformed as a result of the accident, namely, "health", "attitude to yourself", "social relations", "active life", "physical limitations".

Key words: Chernobyl liquidators; Chernobyl disaster factor analysis; lifestyle; psychological consequences; psychotraumatic event.

ВСТУП

Чорнобильська катастрофа стала причиною значних соціально-психологічних наслідків, особливо для учасників ліквідаційних робіт, які постраждали більше за інші категорії жертв. С.Є. Луппо визначає, що період після участі людини в екстремальній ситуації є не менш складним, ніж сам екстремальний досвід. Після закінчення надзвичайної події людина вимушена справлятися з необхідністю критичного переосмислення всього, що сталося[4; с.24]. Даний етап характеризується виробленням нових ефективних життєвих стратегій та ціннісних конструктів в результаті реорганізації психотравматичного досвіду.

Віддаленість у часі з моменту катастрофи сприяє тому, що більш помітними стають результати впливу катастрофи на трансформацію світосприйняття, ціннісної сфери та способу життя ліквідаторів, а отже, і більш об'єктивному дослідженню проблеми.

Дослідженням проблеми трансформації способу життя займалися такі вчені як К.А. Абульханова-Славська, А.В. Брушлинський, Д. Б. Даненова, І. М. Некрасова, М. Такала та інші. Трансформація способу життя – це складний безперервний процес. В останніх психологічних дослідженнях [1;2;5;6] основною умовою трансфор-

мації способу життя людини визнається отримання і засвоєння особистого життєвого досвіду, яке викликає необхідність перебудови ціннісної системи.

Метою статті є визначення складових способу життя ліквідаторів, що були трансформовані внаслідок аварії.

Задля цього нами було підібрано 2 групи досліджуваних: основна та контрольна. До основної групи увійшли 176 працівників МВС, що брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС в 1986 – 1990 роках, до контрольної групи увійшли 129 працівників МВС України, що не брали участі у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Всього у дослідженні взяли участь 305 осіб. Респонденти обох груп чоловічої статі, віком від 47 до 65 років, з вищою освітою, зі стажем роботи в МВС України більш, ніж 20 років. Приблизно 85% респондентів на сьогоднішній день є пенсіонерами МВС України.

Для комплексного дослідження особливостей трансформації способу життя ліквідаторів ми застосували наступний психодіагностичний інструментарій: опитувальник якості життя ВООЗ (ВООЗЯЖ-100), Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю Є.Ф. Бажина, Є.А. Голинкіна, Л.М. Еткінда, Методика дослідження самоставлення (тест МДС В.В. Століна, С.Р. Пантеле-

ева). На нашу думку, узагальнені дані обох вибірок, отримані в ході тестування, та подальша перевірка рівності середніх значень основної та контрольної груп за t-критерієм Ст'юдента – алгоритм визначення особливостей трансформації способу життя ліквідаторів.

Наше емпіричне дослідження складалося з 2 етапів: I етап – виявлення особливостей трансформації способу життя ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС (шляхом виявлення статистично значимої різниці між даними основної і контрольної груп). II етап – визначення специфічних компонентів способу життя ліквідаторів, що були трансформовані внаслідок аварії (за допомогою факторного аналізу).

Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонентів з обертанням Varimax Normalized. Оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм Кайзера.

Інтерпретація даних факторного аналізу проводилася на основі групування показників, які мають найбільші вклади в сумарну дисперсію, та пошуку спільної гіпотези, що пояснює статистичну близькість або розбіжність показників, які об'єдналися у факторі.

Для проведення факторного аналізу ми використали компоненти способу життя, які виявилися статистично значимими після порівняння середніх значень в основній та контрольній групі досліджуваних. Дані компоненти є трансформаціями способу життя ліквідаторів. Після Varimax обертання утворилися 5 значущих факторів, що описують 61,6% загальної дисперсії.

Так, **перший фактор**, загальний вклад якого в сумарну дисперсію становить 19,8%, дістав назву «*здоров'я*». Він був утворений такими критеріями: «здатність до роботи» (0,77), «фізична

сфера» (0,71), «здоров'я» (0,65), «життєва активність, енергія, втомленість» (0,64), «загальна якість життя» (0,59), «фізичний біль і дискомфорт» (0,53).

Другий фактор – «*ставлення до себе*» (15% дисперсії) склали такі критерії: «самозвинувачення» (0,8), «віддзеркалене самовідношення» (0,8), «внутрішня конфліктність» (0,79), «самовпевненість» (0,72), «самоцінність» (0,65).

У **третьому факторі** «*соціальні відносини*» (12,2%) було поєднано такі критерії: «соціальні взаємовідносини» (0,93), «практична соціальна підтримка» (0,79), «особисті стосунки» (0,69), «сексуальна активність» (0,68).

Критерії «фізична активність» (0,74), «суспільне життя» (0,65), «інтернальність в сфері виробничих відносин» (0,58), «інтернальність в сфері невдач» (0,57) утворили **четвертий фактор**, який ми інтерпретували як «*активна життєва позиція*». Вклад у сумарну дисперсію цього фактора становить 8 %.

До **п'ятого фактору** (6,5%) увійшли такі показники, як «рівень незалежності» (0,89), «рухливість» (0,49), «транспорт» (0,47). Цей фактор отримав назву «*фізична обмеженість*».

1.3.Здоров'я

В фокусі уваги нашого дослідження знаходиться не стільки аналіз клінічних особливостей та оцінка факторів, що формують уявлення щодо фізичного стану ліквідаторів, а, скоріше, визначення специфіки реагування на здоров'я і нездоров'я власного тіла.

Всі досліджувані нами працівники МВС (ліквідатори і не ліквідатори) на момент експерименту знаходилися на стаціонарному лікуванні. Проте, ліквідаторам властиво оцінювати свій фізичний стан менш задовільно, про що свідчить порівняння середніх показників обох груп за t-критерієм Ст'юдента.

Безперечно, страшна техногенна катастрофа завдала не виправної шкоди здоров'ю не одному поколінню людей, а в першу чергу тим, хто, в силу своїх професійних обов'язків, був вимушений прийняти на себе небезпечну дозу опромінення, тобто ліквідаторам. Розуміння того, що внаслідок аварії їх здоров'я може зазнати великого збитку, вони зберігали впродовж всього життя, сприймаючи свої недомагання крізь призму власного особливого досвіду і статусу. Аналіз семантичного простору анкет, чітко демонструє наявність лише одного, різко негативного, уявлення опитаних щодо впливу катастрофи на їх здоров'я, при цьому, третина ліквідаторів визначають зміни внаслідок цього впливу як критично негативні. Ліквідатори переконані, що стан їх здоров'я сьогодні є результатом участі у заходах з подолання наслідків аварії. Однак, вся їх подальша діяльність також була пов'язана з достатньо несприятливими умовами для збереження і відновлення фізичної наснаги. Захворювання ліквідаторів і «типові хвороби» працівників МВС нерідко дублюються, що заважає нам однозначно визначити генезу деяких недугів.

Отже, окрім об'єктивних характеристик стану здоров'я, ми можемо говорити і про наявність специфічного типу реагування на соматичний стан і соматичні захворювання у ліквідаторів, який відіграє не останню роль в оцінці досліджуваними стану їх здоров'я і в побудові їх способу життя.

2. Ставлення до себе

Емпірично доведено, що в результаті аварії на ЧАЕС у ліквідаторів був суттєво трансформований такий психологічний компонент способу життя, як ставлення до себе». Характер даних трансформацій переважно деструктивний і включає в себе наступні про-

яви. У ліквідаторів значно зросли показники внутрішньої конфліктності і самозвинувачення, а також знизилися показники впевненості в собі, відчуття цінності власного Я, очікувань позитивних оцінок себе та своїх дій з боку оточуючих.

Отримані дані свідчать про те, що ліквідатори досі повністю не подолали наслідки психотравматичного впливу. Сьогодні представники досліджуваної вибірки в першу чергу асоціюють себе з жертвами катастрофи. Навіть майже через три десятки років після аварії не можна констатувати факт виходу ліквідаторів за межі життєвої ситуації, пов'язаною з психотравмуючими подіями. Переважно негативні оцінки власного Я свідчать про відсутність гармонічного розвитку особистості, про наявність певної перешкоди, що заважає адекватному та позитивному сприйняттю себе, що є необхідною умовою для побудови перспективних планів та цілей, а також осмисленого життєтворення.

3. Соціальні відносини

Суттєві зміни відбулися і в сфері соціальних відносин ліквідаторів. Очікування та сподівання ліквідаторів стосовно дружелюбності, поваги, любові оточуючих значно перевищують реальний стан речей, тобто суб'єктивну оцінку реального стану речей. Ліквідатори низько оцінюють свою можливість кохати та бути коханими, встановлювати та підтримувати близькі стосунки з іншими, розділяти емоційно значимі моменти в житті. Ліквідатори аварії на ЧАЕС не задоволені рівнем своєї сексуальної активності і вважають, що це має негативний вплив на їх спосіб життя. При виникненні сімейних і особистих проблем ліквідатори звикли розраховувати на себе, майже не розділяючи відповідальність з близькими. Для лік-

відаторів сім'я та друзі не є основним джерелом натхнення та схвалення в житті.

4. Активна життєва позиція

Життєва позиція ліквідаторів аварії на ЧАЕС як психологічний компонент трансформації способу життя проявляється в процесі активної включеності у суспільні відносини, у прагненні впливати на процес розвитку і розбудови держави, у вирішенні проблем громадськості та запобігання виявлення нових. Досвід, який отримали ліквідатори, дає їм ширше уявлення про світ, про небезпеку та непередбачуваність техногенних колапсів в час, коли людство залежить від атомного генерування електроенергії. Дану інформацію та свої світоглядні позиції вони намагаються поширити серед якомога більшої кількості людей, шляхом опосередкованої участі в політичній діяльності та безпосередньої участі у освітніх заходах та заходах безпеки.

Ліквідатори схильні звинувачувати себе у невдачах та неприємних подіях, які відбуваються в з ними також вони вірять в те, що їх дії можуть вплинути на їх професійний ріст, відносини в колективі, якість роботи. Проте, причини захворювань вони вбачають у непідконтрольних їм факторах, так само і одужанням, за їх думкою, можливе лише в результаті втручання лікарів.

5. Фізична обмеженість (обмеження фізичної активності)

Останній психологічний компонент способу життя, що був трансформований внаслідок участі у роботах з

подолання наслідків аварії на ЧАЕС є «фізична обмеженість». Бажання і потреби ліквідаторів проявляти фізичну активність не реалізуються в повній мірі в зв'язку з суб'єктивною оцінкою зовнішніх факторів і фізичних особливостей, які, за відчуттями досліджуваних, ускладнюють їх пересування.

Розглядаючи даний психологічний компонент, важливо враховувати, що він складається з показників, результати яких суттєво відрізняються від результатів контрольної вибірки. Це дає нам можливість стверджувати, що суб'єктивне відчуття фізичної обмеженості дійсно є віддаленим наслідком аварії на ЧАЕС.

В зв'язку тим, що нами не були досліджені об'єктивні критерії трансформації способу життя, а лише його психологічні аспекти, ми можемо зробити наступний висновок: ліквідатори оцінюють свої можливості для пересування у просторі і здійснення фізичної діяльності недостатніми для реалізації їх потреб і бажань.

Висновки. Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що в результаті Чорнобильської катастрофи відбулися відчутні зміни в системі ціннісних орієнтацій ліквідаторів наслідків аварії. За допомогою методу факторного аналізу визначено п'ять складових способу життя ліквідаторів, що були трансформовані внаслідок аварії., а саме: суб'єктивне ставлення до власного здоров'я; ставлення до себе; активна життєва позиція; обмеження фізичної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брушлинский А. В. Психология субъекта в изменяющемся обществе / А. В. Брушлинский. // Психологический журнал. – 1996. – №6. – С. 30–37..
2. Даненова Д. Б. Трансформация образа жизни и образа мира людей как психоисторическая проблема : дис. канд. псих. наук : 190001 / Даненова

- Дарина Борисовна – Караганда, 2001. – 205 с.
3. Кузьменко Т. М. Особливості життєвих орієнтацій ліквідаторів аварії на ЧАЕС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.03 / Кузьменко Т. М. – НАН України. Ін-т соціології. Київ, 2002. – 17 с.
 4. Луппо С. Є. Психологія екстремальних та кризових ситуацій : навч. посіб. / С. Є. Луппо ; Нац. авіац. ун-т. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту "НАУ-друк", 2010. – 95 с.
 5. Некрасова І. М. Підходи до діагностики способу життя людини / І. М. Некрасова. // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 65–71.
 6. Такала М. Понятие "образа жизни" и его применение на уровне конкретных исследований / М. Такала // Психология личности и образ жизни. Под ред. Е.В. Шороховой / М. Такала. – Москва: Наука, 1987. – С. 204–212.